

NOVA
UNIVERZA

DIGNITAS

Revija za človekove pravice

Slovenian journal of human rights

ISSN 1408-9653

Rationes decidendi v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice
Simon Umek

Article information:

To cite this document:

Umek, S. (2018). Rationes decidendi v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice, Dignitas, št. 51/52, str. 120-146.

Permanent link to this document:

<https://doi.org/10.31601/dgnt/50/52-13>

Created on: 07. 12. 2018

To copy this document: publishing@nova-uni.si

For Authors:

Please visit <http://revije.nova-uni.si/> or contact Editors-in-Chief on publishing@nova-uni.si for more information.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

© Nova univerza, 2018

NOVA
UNIVERZA

FAKULTETA ZA SLOVENSKE
IN MEDNARODNE ŠTUDIJE

NOVA
UNIVERZA

EVROPSKA PRAVNA
FAKULTETA

NOVA
UNIVERZA

FAKULTETA ZA DRŽAVNE
IN EVROPSKE ŠTUDIJE

Rationes decidendi v sodni praksi Evropskega sodišča za človekove pravice

Simon Umek

Uvod

Lani spomladi, v času, ko je slovenska šolska inšpekcija prepovedala opravljanje šolskega pouka v učilnici župnišča na Polici pri Grosupljem, v kateri je nad šolsko tablo visel križ, je zbor petih sodnikov velikega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v Strasbourgu (ESČP) sprejel zahtevo za ponovno obravnavo zadeve Lautsi proti Italiji. V omenjeni zadevi je senat sedmih sodnikov ESČP razsodil¹, da je križ na steni v učilnici javne šole kot simbol določene vere nezdržljiv s pojmom nevtralnosti države. Toliko bolj, ker gre za področje izobraževanja. Sodišče je odločilo, da križ v javni šoli omejuje pravico staršev, da vzgajajo svoje otroke v skladu s svojim prepričanjem in je hkrati v nasprotju s pravico otrok do verovanja (pozitivni vidik verske svobode) oziroma s pravico ne imeti vere (negativni vidik verske svobode).

Za pritožnico, gospo Lautsi, križ na steni učilnice v javni šoli predstavlja kršitev načela laičnosti države. Italijansko upravno sodišče, ki je na nacionalni ravni dokončno odločilo o zadevi, je sprejelo nasprotno stališče; križ predstavlja v Italiji simbol italijanske zgodovine in kulture, in s tem italijansko identiteto. Predstavlja pa tudi enakost, svobodo in strpnost, kot izraz laičnosti države.

Ne glede na odločitev senata sedmih sodnikov ESČP je bila zaradi pomembnosti vprašanja v zvezi z razlago in uporabo Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in protokoli k njej torej vložena zahteva za ponovno presojo zadeve pred velikim senatom sedemnajstih sodnikov ESČP.² Letos je sodišče razglasilo težko pričakovano odločitev velikega senata, ki je, ne glede na diametralno nasprotna stališča strank, zakoličila meje pozi-

¹ Sodba ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji, opr. št. 30814/06, z dne 3. 11. 2009.

² Gomien, Kratek vodič po Evropski konvenciji o človekovih pravicah, 2009, str. 139.

tivnega in še bolj negativnega vidika verske svobode ter polje nevtralnosti države.

Odločitev velikega senata Evropskega sodišča za človekove pravice v zadevi Lautsi proti Italiji³

ESČP je z veliko večino, za odločitev je glasovalo petnajst sodnikov, sprejelo stališče, da je odločitev o križu na steni učilnic javnih šol v polju proste presoje (*margin of appreciation*) vsake države podpisnice.⁴ Glede na ugotovitve sodišča ni namreč enotne prakse v državah podpisnicah EKČP.⁵ Sodišče je odločilo, čeprav križ simbolično predstavlja krščanstvo, da z njegovo izpostavljenostjo na steni učilnice javne šole ne gre za kršitev pluralnosti, niti ne za *per se* nedopustno indoktrinacijo.⁶ S križem se ne posega v negativni vidik verske svobode.

Sodišče je ugotovilo, da ni izkazano, da bi križ na steni učilnice javne šole lahko imel vpliv na učence. Po mnenju sodišča ni mogoče zgolj na podlagi logičnega sklepanja dokazati, da ima križ učinek na prepričanje oziroma vero učencev; torej tistih, ki zaradi svoje starosti vero šele oblikujejo.⁷ Še več, sodišče, ki je poleg kršitve pravice do verske svobode presojalo tudi kršitev pravice staršev do vzgoje svojih otrok v skladu s svojim verskim in filozofskim prepričanjem, je ugotovilo, da trditev pritožnice, in sicer da križ v javni šoli krši njeno pravico do vzgoje otrok v skladu z njenim prepričanjem, ni utemeljena. Zato ne gre za kršitev 2. člena Prvega protokola k EKČP.⁸

V zvezi s pravico staršev do izobraževanja in vzgoje otrok v skladu z njihovim verskim ali filozofskim prepričanjem je sodišče ugotovilo, da ima država podpisnica EKČP omejeno polje proste presoje (*margin of appreciation*).⁹ To še posebej velja za organizacijo šolskega okolja in oblikovanja kurikulumu, saj mora država spoštovati prepoved indoktrinacije.¹⁰ Sodišče se je v zvezi s tem posebej oprlo na odločitve v zadevi *Kjeldsen, Busk Madsen in Pe-*

³ Sodba ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji, opr. št. 30814/06, z dne 18. 03. 2011.

⁴ Prav tam, tč. 70 obrazložitve sodbe.

⁵ Prav tam.

⁶ Prav tam, tč. 71 obrazložitve sodbe.

⁷ Prav tam, tč. 66 obrazložitve sodbe.

⁸ Sodba ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji, opr. št. 30814/06, z dne 18. 03. 2011, tč. 66 obrazložitve sodbe.

⁹ Prav tam, tč. 62 obrazložitve sodbe.

¹⁰ Prav tam, tč. 69 obrazložitve sodbe.

dersen proti Danski,¹¹ *Folger in drugi proti Norveški*¹² in *Zengin proti Turčiji*¹³. Pri tem naj poudarim, da indoktrinacije ni mogoče razumeti zgolj kot prisilo v določeno vero, temveč tudi kot prisilo v vsakršno drugo prepričanje, med drugim tudi kot prisilo v odsotnost prepričanja oziroma vere (ateizem oziroma sekularizem).¹⁴ Sodišče je posebej izpostavilo, da mora biti država nepristranska pri podajanju znanja in informacij; načelo pluralnosti pa celo starejšem preprečuje, da bi nasprotovali vključitvi verskih vsebin v šolski kurikulum.¹⁵

Iz odločitve ESČP nadalje izhaja, da prisotnost križa v učilnicah javnih šol, ne glede na to, da križ nedvomno simbolizira krščanstvo, daje večinski veroizpovedi v določeni državi večjo prepoznavnost.¹⁶ Sodišče se je pri tem naslonilo na prakso iz že omenjenih sodb v zadevi *Folger in drugi proti Norveški* ter *Zengin proti Turčiji*. V obeh primerih je sodišče namreč ugotovilo, da učni načrt, ki omogoča pridobivanje večje količine informacij in znanja o krščanstvu kot o drugih veroizpovedih ali filozofskih prepričanjih, sam po sebi ne more predstavljati kršitve načela nevtralnosti oziroma zanikanja pluralnosti ali podlage za indoktrinacijo.¹⁷

V zvezi s presojo kršitve načela nevtralnosti je sodišče nadalje ugotovilo, da križ v javni šoli ne more imeti enakega vpliva na učence kot didaktično predavanje ali prisotnost pri verskih obredih in praksah.¹⁸ Sodišče je v zvezi s tem posebej izpostavilo stališče senata sedmorice iz novembra 2009. Takrat je omenjeni senat odločil, da ima križ v učilnici velikanski vpliv na otroka pritožnice. Sodišče je takrat sprejelo stališče, da nemožnost spregledati križ v učilnici posledično vodi k utrditvi prepričanja, da je križ sestavni del šolskega okolja in je zato razumljen kot močan zunanji simbol v smislu odločitve v zadevi *Dahlab proti Švici*¹⁹. Veliki senat ESČP zaradi različnega dejanskega stanja v teh dveh primerih ni sprejel takšne utemeljitve.²⁰

Sodišče ESČP je nadalje odločilo, da mora država, ki dopušča križ v javni šoli, v izogib indoktrinaciji zagotoviti, da njegova pri-

¹¹ Sodba ESČP opr. št. 5095/71, opr. št. 5920/72, opr. št. 5926/72, z dne 7. 12. 1976.

¹² Sodba ESČP opr. št. 15472/02, z dne 29. 06. 2007.

¹³ Sodba ESČP opr. št. 46928/99, z dne 28. 10. 2004.

¹⁴ Glej pritrdilno ločeno mnenje sodnice Powerjeve v zadevi ESČP Lautsi in drugi proti Italiji.

¹⁵ Lautsi in drugi proti Italiji, opr. št. 30814/06, z dne 18. 03. 2011, tč. 62 obrazložitve sodbe.

¹⁶ Prav tam, tč. 71 obrazložitve sodbe.

¹⁷ Prav tam, tč. 71 obrazložitve sodbe.

¹⁸ Prav tam, tč. 72 obrazložitve sodbe.

¹⁹ Sodba ESČP opr. št. 42393/98, z dne 15. 02. 2001.

²⁰ Lautsi in drugi proti Italiji, opr. št. 30814/06, z dne 18. 03. 2011, tč. 73 obrazložitve sodbe.

sotnost v učilnici ni povezana z obveznim poukom o krščanstvu. Prav tako mora šolski kurikulum omogočati izobraževanje o drugih verah in prepričanjih. Po stališču ESČP država v prostorih javnih šol ne sme prepovedati verskih simbolov. Poleg tega je potrebno v javni šoli zagotoviti spoštovanje vseh prepričanj in ver, ki jim pripadajo učenci, še posebno večina učencev. Sodišče je v obravnavanem postopku ugotovilo, da križ v učilnici nima namena sprevračati učence h krščanstvu, niti nima nikakršnega tovrstnega učinka.²¹

V zvezi z zahtevkom za ugotovitev obstoja kršitve pravice staršev, da vzgajajo svoje otroke v skladu s svojim verskim ali filozofskim prepričanjem, je sodišče ugotovilo, da ima pritožnica pravico, da kot mati svetuje in poduči svoja otroka ter ju vodi po poti, skladni z njenim filozofskim in verskim prepričanjem.²² Sodišče je ugotovilo, da je Italija oziroma njene javne šole, kljub križem v učilnicah, ravnala v mejah, ki jih dovoljuje EKČP. Prav tako je sodišče ugotovilo, da je Italija pritožnici omogočila, da je svojim otrokom zagotovila takšno izobraževanje in vzgojo, ki je v skladu z njenim verskim in filozofskim prepričanjem.²³

ESČP običajno državi prizna manevrski prostor (*margin of appreciation*), ki je z besedami primerjalnega ustavnega prava analogen doktrini fundamentalnosti Vrhovnega sodišča ZDA, kjer se zvezno sodišče omeji na kršitve fundamentalnih ustavnih določb, drugo pa prepusti državnim vrhovnim sodiščem.²⁴ Pri obravnavi sodbe Lautsi proti Italiji moramo imeti pred očmi, da sodišče zelo redno in zgolj takrat, ko za to obstajajo utemeljeni razlogi, spreminja svoje precedenčno pravo in izrecno spremeni svoje poprej izraženo stališče.²⁵ Razlaga precedensov mora biti kontekstualna. Ker je pomen odločitve v sodbi, ki je pogosto zajet v ključnem stavku ali odstavku sodbe, odvisen tako od dejanskega stanja kot od impliciranega pravnega pojmovanja zadeve, ključnega stavka nikoli ni mogoče ločiti od primera v celoti (*ratio decidendi*).²⁶

Doktrina precedensov nam pravi, da odločitev v primeru sega tako daleč, kolikor ji dovolijo dejstva.²⁷ Odločitev iz precedensa

²¹ Prav tam, tč. 74 obrazložitve sodbe.

²² Prav tam, tč. 75 obrazložitve sodbe.

²³ Prav tam, tč. 76 obrazložitve sodbe.

²⁴ Zupančič, O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb ESČP, 2004, str. 13.

²⁵ Prav tam, str. 23.

²⁶ Prav tam, str. 22.

²⁷ Prav tam, str. 23.

je mogoče uporabiti tudi v drugem primeru, če je dejanski stan drugega primera istoveten, podoben, analogen ipd. Ko pride do novega primera, bo uporabnost načela, doktrine ali pravila vzpostavljena z novim precedensom. Zato bom v nadaljevanju poskušal nanizati nekaj podobnih dejanskih stanov iz sodne prakse slovenskega ustavnega sodišča.

Odločitev Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001

V zadevi U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001 je Ustavno sodišče RS v postopku za oceno ustavnosti Zakona o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (ZOFVI)²⁸ presojalo dopustnost konfesionalne dejavnosti v javnih vrtcih in šolah ter šolah in vrtcih s koncesijo. Sodišče je v 13. točki obrazložitve sodbe, v kateri je med drugim natančneje razmejilo med pozitivnim in negativnim vidikom verske svobode, zavzelo stališče, da prav negativni vidik verske svobode državi prepoveduje siliti drugače verne ali neverne (učence) v določeno vero ali določene verske vsebine predpisati kot obvezne za vse učence. Negativni vidik verske svobode, kot izhaja iz obrazložitve, tako državi nalaga dolžnost, da pri pouku v javni oziroma državni šoli prepreči prevlado ene vere nad drugo. Ustavno sodišče je v nadaljevanju sprejelo stališče, da so v primerjalnem šolskem pravu prepovedana dejanska, posredno učinkujoča ravnanja, ki za posameznika predstavljajo prisilo glede svobode (ne)izražanja vere oziroma svetovnega nazora. Pri tem je Ustavno sodišče izrecno navedlo nekaj primerov, ki predstavljajo prisilo; med njimi je omenilo s strani javne šole v učilnice nameščene panoje z desetimi božjimi zapovedmi ali molitve in blagoslavljanje na maturitetnih slovesnostih v javnih šolah ter nameščeni križi in razpela v učilnicah.²⁹

Ustavno sodišče je sprejelo stališče, da omenjene prepovedi, med katerimi je izrecno navedena prepoved križa v javnih šolah, izhajajo tudi iz načela, da nima nihče pravice zahtevati državne podpore pri izražanju vere. Po mnenju sodišča mora biti država nevtralna do vseh verstev, pri čemer ni pomembno število pripadnikov posamezne vere. Hkrati pa se mora država, kot izhaja iz

²⁸Ur.l. RS, št. 12/96 in 23/96 – popr.

²⁹Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001, tč. 13 obrazložitve.

odločitve, pri pouku izogniti vsaki indoktrinaciji in paziti, da vse informacije posreduje na objektivni, kritičen in pluralen način.³⁰

Pri tem se je Ustavno sodišče, kot izhaja iz opombe št. 16, naslonilo na odločitev nemškega zveznega ustavnega sodišča v zadevi 1BvR 1087/91 v BVerfGE 93, 1 z dne 16. 05. 1995. V tej odločitvi je nemško zvezno ustavno sodišče obrazložilo prepoved križev v učilnicah javnih šol z argumentacijo, da vodijo križi v učilnicah skupaj s splošno šolsko obveznostjo do tega, da so šolarji s temi simboli med poukom konfrontirani s strani države, ne da bi se jim lahko izognili, in da so na ta način prisiljeni "učiti se pod križem".³¹ Sodišče je menilo, da namestitev križev ali razpel v učilnice državne obvezne (javne) šole, ki ni svetovnonazorska šola, nasprotuje nemškemu Temeljnemu zakonu (*Grundgesetz*).³²

Slovensko ustavno sodišče je v 17. točki obrazložitve obravnavane odločitve nadalje ugotovilo, da je zakonodajalec z uzakonitvijo prepovedi konfesionalne dejavnosti v javni šoli in javnem vrtcu ter v omejenem obsegu v šoli in vrtcu s koncesijo posegel v pozitivni vidik verske svobode in pravico staršev, da zagotavljajo svojim otrokom versko in moralno vzgojo v skladu s svojim verskim in filozofskim prepričanjem. Po mnenju sodišča je ta poseg dopusten in nujen zaradi varstva negativnega vidika verske svobode drugih otrok in njihovih staršev.

Ustavno sodišče je ob tem sprejelo stališče, da imajo državljani po določbi drugega odstavka 41. člena Ustave pravico, da se glede verskega prepričanja ne opredelijo, pa tudi, da država prepreči vsakršno prisilno konfrontacijo posameznika s kakršnimkoli verskim prepričanjem. Po stališču sodišča je demokratična država (1. člen Ustave) na temelju ločitve države in verskih skupnosti (7. člen Ustave) pri izvajanju javne službe in v javnih institucijah dolžna zagotoviti nevtralnost in preprečiti prevlado ene vere oziroma filozofskega prepričanja nad drugim. Za doseg tega cilja je ustavno dopustno, da država z zakonom sprejme ukrepe, ki so nujno potrebni za zavarovanje negativnega vidika verske svobode in s tem tudi za uresničitev zapovedi nevtralnosti.³³

Nadalje je ustavno sodišče v 18. točki obrazložitve sprejelo odločitev, da posegu (prepoved konfesionalne dejavnosti) v pozi-

³⁰ Prav tam, tč. 13 obrazložitve.

³¹ Odločitev nemškega zveznega ustavnega sodišča opr. št. 1BvR 1087/91 v BVerfGE 93, 1 z dne 16. 5. 1995, tč. 38 obrazložitve.

³² Prav tam, tč. 52 obrazložitve.

³³ Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001, tč. 17 obrazložitve.

tivni vidik verske svobode ni mogoče odrekati primernosti, ker je z njim mogoče preprečiti prisilno soočenje nevernih oziroma drugače vernih posameznikov z vero, ki ji ne pripadajo. Ta poseg je po mnenju sodišča tudi sorazmeren v ožjem pomenu besede, kolikor se nanaša na prepoved konfesionalne dejavnosti v javnih vrtcih in šolah. Te so namreč po mnenju Ustavnega sodišča javne (državne) institucije, financirane s strani države, in kot take v bistvu simboli, ki državo predstavljajo navzven in jo delajo spoznavno posamezniku, zato je legitimno, da je tu načelo ločitve države in verskih skupnosti in s tem tudi nevtralnosti države najbolj dosledno ter strogo izpeljano. Glede na to, da javni vrtec oziroma javna šola ni manifestacija države samo pri izvajanju dejavnosti izobraževanja in vzgoje (javne službe), temveč tudi javni prostor, načelna prepoved konfesionalne dejavnosti, kot izhaja iz sodbe, ne predstavlja nedopustnega nesorazmerja med pozitivnim vidikom verske svobode in pravico staršev, da vzgajajo svoje otroke v skladu z lastnim verskim prepričanjem na eni strani, in negativnim vidikom verske svobode na drugi strani.

Odločitev Ustavnega sodišča Republike Slovenije v zadevi U-I-92/07 z dne 15. 04. 2010

V zadevi U-I-92/07 z dne 15. 04. 2010 je Ustavno sodišče RS v postopku za oceno ustavnosti Zakona o verski svobodi (ZVS)³⁴ presojalo ustavnost nekaterih določb ZVS, pri čemer je v 86. točki obrazložitve sodbe obširno pojasnilo ustavno dopustno razlago negativnega vidika verske svobode.

Ustavno sodišče je v 86. točki navedlo, da je v odločbi št. U-I-68/98 sodišče med drugim sprejelo stališče, da negativni vidik verske svobode od države terja, naj prepreči vsakršno prisilno (neželeno) konfrontacijo posameznika s kakršnimkoli verskim prepričanjem. Nadalje je sodišče pojasnilo, da v konfliktu med pozitivnim in negativnim vidikom verske svobode, torej kadar pozitivni vidik verske svobode posega v negativnega, negativni vidik nima apriorne prednosti pred pozitivnim. V vsakem konkretnem primeru je, kot izhaja iz odločitve, treba opraviti tehtanje in presoditi, kateremu vidiku svobode je treba v skladu z načelom sorazmernosti dati prednost.

³⁴Ur.l. RS, št. 14/07.

V zvezi s razlago pojma prisilne konfrontacije z vero je sodišče v 167. točki obrazložitve sodbe sprejelo stališče, da, podobno kot ni vsako z vero spodbujeno ravnanje zavarovano s pozitivnim vidikom verske svobode, tudi vsaka posameznikova zaznava izpovedovanja ali izvrševanja vere še ne pomeni takšne konfrontacije z verskim prepričanjem, ki bi pomenila poseg v njegov negativni vidik verske svobode. Tako vidna ali zvočna zaznava verskih obeležij (npr. pogled na cerkev ali mošejo, na versko procesijo, na vernika v verskih oblačilih, petje muezina ali zvok cerkvenih zvonov) po stališču Ustavnega sodišča sama po sebi ne more pomeniti prisilne konfrontacije z vero, pred katero mora država obvarovati posameznika. To izhaja tudi iz stališča Ustavnega sodišča v odločbi št. U-I-111/04, da zgolj obstoj objekta z zunanjimi verskimi obeležji na zemljišču, ki je skladno s prostorsko zakonodajo namenjeno gradnji verskega objekta, sam po sebi še ne more pomeniti posega v negativni vidik verske svobode. Drugačno, širše pojmovanje posegov v negativni vidik verske svobode bi bilo po odločitvi Ustavnega sodišča nezdržljivo z ustavno varovano vrednoto pluralne demokratične družbe.

V nadaljevanju se je Ustavno sodišče pri opredeljevanju primerov nedopustnega poseganja v negativni vidik verske svobode oprlo na prakso ESČP z izrecnim navajanjem primerov, kot je obvezna prisega na Biblijo pri prevzemu državne funkcije in namestitev križev v učilnicah javnih šol. Sodišče se je med drugim oprlo tudi na prakso nemškega zveznega ustavnega sodišča, po kateri se namestitev križev in razpel v učilnicah obveznih državnih (javnih) šol, kot že rečeno, šteje za nedopusten poseg v negativni vidik verske svobode. Pri tem se je Ustavno sodišče v opombi št. 56 izrecno oprlo na sedaj že razveljavljeno sodbo v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji z dne 03. 11. 2009. Ustavno sodišče je primeroma navedlo molitve in blagoslavljanje na maturitetnih slovesnostih v javnih šolah, katerim je, kot izhaja iz odločbe, skupna bolj ali manj posredna prisilnost soočenja z verskimi elementi oziroma celo sodelovanje pri izvrševanju vere.³⁵

Ustavno sodišče je v 170. točki obrazložitve sodbe ponovno oprlo svojo argumentacijo na odločitev v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji z dne 03. 11. 2009. V predmetni točki je sodišče navedlo, da slovenska ustavnosodna praksa v primeru javnih vrtcev

³⁵ Odločba Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-92/07 z dne 15. 4. 2010, tč. 167 obrazložitve.

in šol široko pojmuje obseg varovanega negativnega vidika verske svobode in načela o ločenosti države in verskih skupnosti. Iz slovenske ustavnosodne prakse namreč izhaja, da je že sam javni prostor teh vrtcev in šol manifestacija države in da glede na to načelna prepoved konfesionalne dejavnosti v njih ne pomeni nedopustnega nesorazmerja med pozitivnim vidikom verske svobode in pravico staršev, da vzgajajo svoje otroke v skladu z lastnimi verskimi prepričanji na eni strani in negativnim vidikom verske svobode na drugi strani. Vendar je položaj, ko gre za javni šolski prostor ali prostor javnega vrtca, v katerem potekata izobraževanje in vzgoja otrok, ki se osebno šele oblikujejo in katerih voljna sposobnost (praviloma) še ni popolna, posledice njihove dovzetnosti na vzgibe iz takšnega okolja pa niso predvidljive, po prepričanju Ustavnega sodišča bistveno drugačen kot položaj, ko gre za odgovorne, voljno sposobne odrasle. Ustavno sodišče je izpostavilo tudi, da je treba v javnem šolskem prostoru, še zlasti, ko gre za mlajše otroke, posebej skrbno varovati nevtralnost šolskega sistema, upošteva pri tem dejstvo, da je obvezen za vse, ne glede na vero in da naj bi bil njegov namen pospeševati kritično mišljenje učencev.

Nekaj o bistvenih poudarkih iz odklonilnega in pritrdilnih ločenih mnenj k sodbi Lautsi in drugi proti Italiji

Če sodniki svoje sodbe utemeljijo intelektualno površno, so te na voljo akademskemu svetu in laični javnosti, da jih skrbno pregledajo in prepustijo kritiki.³⁶ Razvoj sodne prakse in njeno pravilnost ter skladnost z duhom časa je med drugim mogoče doseči tudi z njeno argumentirano kritiko. K iskanju šibkih točk v utemeljitvi večine vodijo predvsem odklonilna in pritrdilna mnenja sodnikov.³⁷

Če poskusim nanizati nekaj poudarkov iz odklonilnega ločenega mnenja sodnika Malinvernija, ki se mu je pridružila sodnica Kalaydjieva, naj omenim, da je sodnik v zvezi z večinsko ugotovljeno odsotnostjo soglasja glede križa v evropskem šolskem prostoru navedel, da soglasje obstaja. Namreč, zgolj Italija, Avstrija in Polj-

³⁶ Zupančič, O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice, 2004, str. 17.

³⁷ Prav tam, str. 18.

ska ter nekaj nemških zveznih držav dovoljujejo verske simbole v javnih šolah. V veliki večini preostalih evropskih držav pa predmetno vprašanje, kot je navedel, ni urejeno. Temeljno načelo zanj je konfesionalno nevtralna država. Sodnik je navedel, da je pravna podlaga za obstoj križa v italijanskih javnih šolah šibka, saj temelji na dekretu iz leta 1860.

Nadalje je v ločenem mnenju izpostavljen problem uporabe doktrine polja proste presoje oziroma manevrskega prostora (*margin of appreciation*), saj naj bi se v konkretnem primeru ESČP z uporabo te doktrine izognilo opredelitvi pravic iz EKČP. Kot odgovor, ki bi ga moralo po sodnikovem mnenju izraziti ESČP, je že omenjena nevtralnost države. To bi morala država zagotoviti ne zgolj v šolskem kurikulumu, temveč v celotnem šolskem prostoru skozi celoten proces šolanja. Kot je razvidno iz ločenega mnenja, sodnik opredeljuje nevtralnost države kot zagotavljanje okoliščin, v katerih nihče ni »prisilno« sooden z vero in verskimi vsebinami ter verskimi simboli. Ne glede na vsebine, ki jih predstavlja križ, je po mnenju omenjenega sodnika daleč najpomembnejši njegov verski pomen. Kot izhaja iz ločenega mnenja, je za zagotovitev negativnega vidika verske svobode mogoče prepovedati vsakršno versko vsebino v izobraževalnem procesu. Križ v javni šoli po njegovem prepričanju bolj posega v versko svobodo in v pravico učencev do izobraževanja kot pa nošenje burk ali nikabov. Učinkovita zaščita pravic iz EKČP je po sodnikovem mnenju mogoča zgolj z zagotavljanjem najstrožje konfesionalne nevtralnosti države. Glede na obvezno obiskovanje osnovne in srednje šole država po njegovem mnenju učencev ne sme proti njihovi volji podvreči verskemu simbolu, čigar veri sami ne pripadajo.

Spričo treh pritrdilnih ločenih mnenj sodnikov Rozakisa, Bonella in Powerjeve, pri čemer se je prvemu pridružila tudi sodnica Vajić, bom poskušal pomisleke iz odklonilnega ločenega mnenja soočiti z argumenti pritrdilnih ločenih mnenj.

Iz pritrdilnega ločenega mnenja sodnice Powerjeve izhaja, da križ v učilnici javne šole, ki je povsem očitno viden vsem v šolskem prostoru in odraža večinsko veroizpoved neke dežele, glede na sodno prakso³⁸ ni vir nedopustne indoktrinacije. Sodnica je pritrdila stališču ESČP, da ni dokaza, da bi križ v javni šoli imel kakršenkoli vpliv na učence. Še več, kot izhaja iz mnenja, morebitno osebno

³⁸ Folgero in drugi proti Norveški, št. 15472/02 ter Hasan in Eylem Zengin proti Turčiji, št. 1448/04.

doživljanje kršitve pravic ne predstavlja nujno objektivne kršitve slednjih. Morebitna jeza oziroma razburjenje ob prisotnosti križa v javni šoli samo po sebi ne predstavlja temelja za ugotovitev obstoja kršitve. EKČP namreč ne varuje »pravice do nerazburjanja«. Sodnica je v ločenem mnenju opredelila pojem nevtralnosti, ki po njenem prepričanju ni identičen pojmu sekularnosti, saj nevtralnost pomeni dopustiti vse veroizpovedi in druga prepričanja. V zvezi s pluralnostjo je sodnica Powerjeva v pritrdilnem mnenju navedla, da je izobraževanje (in vrednote, kot so človekovo dostojanstvo, strpnost in spoštovanje) v evropskem prostoru ukoreninjeno v krščanski tradiciji. S prepovedjo križa, ki simbolizira vse omenjeno, bi po njenem mnenju zavrgli pluralizem in vpeljali sekularizem, ki vodi v nestrpnost. V zvezi s pritožbeno navedbo, da križ v šoli posega v svobodo misli, vesti in vere, je sodnica obrazložila, da EKČP ne varuje posameznika pred soočenjem z verskimi prepričanji drugih, četudi jim država omogoča večjo prepoznavnost in vidnost. Križ v učilnici javne šole nikogar ne sili k določenemu ravnanju ali opustitvi tega, niti ničesar ne zahteva, kvečjemu vzbudi odprto diskusijo o različnih pogledih in prepričanjih. Križ v šoli nikomur ne preprečuje, da bi sledil svojemu prepričanju, ali da bi izražal svoje versko prepričanje. Sodnica Powerjeva zaključi obrazložitev svojega mnenja z razmišljanjem, da križ v italijanskih javnih šolah, kjer država dopušča praznovanje Ramadana in nošenje burk, predstavlja enega od simbolov določenega prepričanja, kar krepi dialog. Slednji pa je ključnega pomena za iskreno izmenjavo pogledov ter plodna tla pri vzgoji k duhovni odprtosti, radovednosti, strpnosti in medsebojnemu spoštovanju.

Tudi sodnik Bonello je v svojem pritrdilnem ločenem mnenju navedel, da je celotno izobraževanje več stoletij v Evropi zagotavljala katoliška Cerkev ter da bi odstranitev križa iz italijanskih učilnic predstavljala šok in presenečenje. Navedel je, da je bilo ESČP s sprejetjem EKČP naloženo, naj varuje versko svobodo, in ne, naj zagotavlja sekularnost držav. Vsaka država se sama odloči za sekularnost in način urejanja odnosov z verskimi skupnostmi, vendar pa nobena država pogodbenica EKČP ne sme nikomur zanikati verske svobode oziroma svobode prepričanja. Sodnik je nadalje navedel, da verska svoboda ni identična sekularizmu, prav tako ne črpa iz načela ločitve države in verskih skupnosti. Po mnenju sodnika Bonella lahko marsikdo razume križ v učilnici javne šole kot kršitev načela sekularnosti oziroma ločitve države in verskih

skupnost, vendar nihče ne more trditi, da križ ovira pritožnico pri izvajanju njene verske svobode oziroma svobode prepričanja; po njegovem mnenju je križ ne ovira, in prav tako tudi njenih otrok, pri izpovedovanju vere, pri spremembi vere, ali pri odločitvi, da ni verna, ali da izraža svoje versko prepričanje. Zato bi odstranitev križa iz učilnic javnih šol pomenila kršitev nevtralnosti in agresivno vzpostavljanje agnosticizma in sekularizma v družbi. Sodnik je navedel, da so se milijoni italijanskih otrok skozi stoletja »učili pod križem« pa se Italija zaradi tega ni spremenila v cerkveno državo, niti ni zavladovala teokracija. V zvezi s pravico staršev do vzgoje in izobraževanja svojih otrok v skladu z njihovim verskim in drugim prepričanjem je sodnik izpostavil, da imajo vsi starši, verni in ne-vern, enako varovane pravice.

Nazadnje povzemam še pritrdilno ločeno mnenje sodnika Rozakisa, ki se mu je pridružila sodnica Vajić. Pravica staršev do vzgoje njihovih otrok v skladu s njihovim verskim in drugim prepričanjem po mnenju sodnika zahteva od države pozitivno ravnanje, kar pomeni, da mora država zagotavljati nepristranskost pri podajanju informacij in znanja, bodisi neposredno ali posredno z versko ali filozofsko vsebino. Ta pravica po njegovem mnenju hkrati preprečuje staršem, da bi zavrnila verske in filozofske vsebine kot del učnega kurikulumu. V zvezi z evropskim soglasjem o križu na steni je sodnik navedel, da ne obstaja soglasje, čeprav nekatere države prepovedujejo križ v javni šoli. Ne glede na obstoj držav, ki imajo križe v javnih šolah, je k tem potrebno prišteti tudi države z državno cerkvijo in tiste, ki izrecno dopuščajo križe v drugih javnih prostorih. Ne glede na obstoj soglasja v državah pogodbenicah je pri presoji predmetnega vprašanja po mnenju sodnika bistvena opredelitev pojma nevtralnosti in nepristranskosti države. Države imajo dolžnost, da zagotovijo izražanje različnih ver in prepričanj, kar omogoča ohranjati javni red in mir in versko strpnost v demokratični družbi. Po mnenju sodnika ni nobenega dvoma, da križ v učilnici javne šole posega v nevtralnost države, vendar ne na nedopusten način oziroma na način, ki bi bil v nasprotju z EKČP. Glede na pasivno naravo križa v učilnici, in spričo dejstva, da je v italijanskih javnih šolah dopuščeno izražanje vseh ver in prepričanj, dovoljeno je namreč nositi muslimanske rute, praznovati Ramadan ipd., gre za očiten izraz verske strpnosti.

Odločitev Evropskega sodišča za človekove pravice in načelo supremacije Ustave

Iz odločitve ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji z dne 18. 03. 2011 izhaja, da križ v učilnici javne šole ne posega v negativni vidik verske svobode, kar pa je v neposrednem nasprotju z razlogi za utemeljitev odločitve slovenskega ustavnega sodišča v zadevi U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001. V tej odločitvi se je Ustavno sodišče pri presoji ustavnosti konfesionalne dejavnosti v javni šoli in njenega nedovoljenega posega v negativni vidik verske svobode, kot navedeno zgoraj, izrecno sklicevalo na neustavnost obešanja križa v javnih prostorih. Glede na obvezo Republike Slovenije, da bo odločbe ESČP upoštevala in izvrševala, ima predmetna odločitev ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji neposreden učinek na ustaljeno ustavnosodno prakso Ustavnega sodišča. Odločitev ESČP, ki jo morajo spoštovati vsi državni organi in sodišča v Republiki Sloveniji, ustvarja v slovenskem notranjem pravu neposredno uporabno sodno prakso, ki ima enak učinek kot neposredno uporabne pravne norme. Državni organi in sodišča, so, kot rečeno, na takšno odločitev oziroma razloge odločitve vezani.

Skladno z načelom supremacije je Ustava najvišji splošni pravni akt v državi in s tem akt z najvišjo pravno močjo v hierarhiji splošnih pravnih aktov.³⁹ Za skladnost pravnega reda z ustavnimi določbami skrbi Ustavno sodišče. Slednje varuje ustavnost vseh drugih splošnih in konkretnih pravnih aktov v postopku presoje njihove skladnosti z Ustavo.

Ustava v 160. členu določa pristojnosti Ustavnega sodišča, med katerimi ni izrecno navedena pristojnost odločanja o skladnosti ratificirane mednarodne pogodbe ali načel mednarodnega prava z Ustavo. Na podlagi drugega odstavka 160. člena Ustava daje Ustavnemu sodišču pristojnost, da v postopku ratifikacije mednarodne pogodbe izreče mnenje o njeni skladnosti z Ustavo. Na to mnenje je Državni zbor vezan. Ustavno sodišče je v zadevi Rm-1/97 z dne 05. 06. 1997 sprejelo stališče, ki ga je uveljavilo tudi v naslednjih zadevah Rm-1/02⁴⁰, Rm-2/02⁴¹ in Rm-1/00,⁴² in sicer da pristojni državni organ ne sme odobriti mednarodnopravne za-

³⁹ Kavčič v: Kavčič, Grad, Ustavna ureditev Slovenije, 1999, str. 30.

⁴⁰ Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 19. 11. 2003.

⁴¹ Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 5. 12. 2002.

⁴² Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 19. 04. 2001.

veze Republiki Sloveniji, ki bi nasprotovala Ustavi. Po mnenju sodišča bi mednarodnopravna zaveza nasprotovala Ustavi, če bi ob uveljavitvi mednarodnega sporazuma v notranjem pravu ustvarila neposredno uporabne pravne norme ali če bi zavezala državo, da sprejme akt notranjega prava, ki bi nasprotoval Ustavi.⁴³

Glede na očitno diskrepanco med odločitvijo ESČP in odločitvijo slovenske šolske inšpekcije iz že omenjene zadeve na Polici pri Grosupljem, ki temelji na slovenski ustavnosodni praksi, se postavlja vprašanje, ali ima Ustavno sodišče moč presojeti skladnost odločitev ESČP s slovensko Ustavo. V mnenju Rm-1/97 z dne 05. 06. 1997 je Ustavno sodišče navedlo, da na podlagi prve alinee 1. odstavka 160. člena Ustave lahko odloča o skladnosti zakona o ratifikaciji mednarodne pogodbe z Ustavo. Če ob takšni presoji ugotovi, da je določba mednarodne pogodbe v nasprotju z Ustavo, lahko zakon o ratifikaciji, z učinkom za notranjepravno ureditev, razveljavi. Na tej podlagi Ustavno sodišče še ni meritorno presoja nobene ratificirane mednarodne pogodbe, je pa takšno stališče še nekajkrat ponovilo (U-I-128/98⁴⁴, U-I-79/99⁴⁵ in U-I-197/97⁴⁶).⁴⁷ Posebej v zadnji navedeni, kjer zaradi pomanjkanja (drugih) procesnih predpostavk ni prišlo do meritorne odločitve, je Ustavno sodišče argumentacijo, s katero utemeljuje svojo pristojnost za presojanje ratifikacijskih zakonov, še okrepilo.⁴⁸ Ustavno sodišče je navedlo, da zakon o ratifikaciji in mednarodna pogodba nista en in isti pravni akt, četudi vsak zakon o ratifikaciji v enem od svojih členov povzema besedilo mednarodne pogodbe. Vendar zakon o ratifikaciji po mnenju Ustavnega sodišča ostaja notranjepravni akt in ne mednarodna pogodba, zaradi česar tudi mednarodna pogodba ostaja mednarodni pravni posel. S pristojnostjo Ustavnega sodišča, da presoja zakon o ratifikaciji, ni v ničemer spremenjeno hierarhično razmerje pravnih aktov, ki mednarodno pogodbo uvršča pod Ustavo in nad zakon. Pri takšni presoji pa mora Ustavno sodišče upoštevati vsa pravila, ki jih Ustava in Zakon o ustavnem sodišču določata za presojanje skladnosti zakona z Ustavo.

Ustava RS v 8. členu določa, da se ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe uporabljajo neposredno. To daje splošnoveljav-

⁴³ Testen v: Šturm (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, 2002, str. 1112.

⁴⁴ Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 23. 09. 1998.

⁴⁵ Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 08. 07. 1999.

⁴⁶ Odločitev Ustavnega sodišča RS z dne 21. 05. 1998.

⁴⁷ Testen v: Šturm (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, 2002, str. 1113.

⁴⁸ Prav tam.

nim načelom mednarodnega prava in mednarodnim pogodbam, ki obvezujejo Slovenijo, v notranjepravnem redu primat nad zakoni in drugimi predpisi. Prioriteta splošno veljavnih načel mednarodnega prava in mednarodnih pogodb velja samo v razmerju do zakonov in drugih notranjepravnih predpisov, ne pa v razmerju do Ustave.⁴⁹ Pri obravnavanju posameznih pravic, zagotovljenih v Ustavi, je treba na podlagi 8. člena Ustave upoštevati ratificirane mednarodne pogodbe, in sicer s hierarhično višjo močjo od zakona. Na podlagi 8. člena Ustave je potrebno upoštevati tudi mednarodno precedenčno prakso, ki na naš pravni red deluje kot tihi zakonodajalec, in sicer predvsem obsežno in hiperinflacijsko precedenčno prakso ESČP, s katero se ustvarjajo tudi minimalni standardi človekovih pravic.⁵⁰

EKČP v 1. členu določa temeljno obveznost držav članic, da zagotovijo človekove pravice vsakogar, ki je v njihovi pristojnosti. Republika Slovenija se je zavezala priznavati pravice, zajamčene s konvencijo, vsakomur, tj. posamezniku in skupinam. Poleg tega za Slovenijo iz konvencije izhaja mednarodnopravna obveznost, da spoštuje mednarodnopravni dokument nasproti mednarodni skupnosti. Država podpisnica konvencije je namreč prepustila del svoje suverenosti Evropskemu sodišču za človekove pravice s tem, ko se je s pristopom k EKČP zavezala spoštovati in izvrševati odločbe sodišča (46. člen EKČP).⁵¹

Ne glede na določbo 46. člena EKČP, na podlagi katere naj bi imela sodba ESČP zgolj učinek *inter partes*, je povsem jasno, da so sodbe ESČP vsaj *de facto* zavezujoče za države podpisnice EKČP.⁵² Vsa prvostopenjska sodišča in vsa višjestopenjska sodišča bi morala uporabljati EKČP, kot jo razlaga ESČP.⁵³ Kot rečeno, je Republika Slovenija z ratifikacijo EKČP prepustila določeno stopnjo svoje suverenosti Evropskemu sodišču za človekove pravice. Slovenija se je s podpisom tega mednarodnega dokumenta [EKČP] zavezala ne samo spoštovati posameznika kot stranko (torej subjekt mednarodnega prava), temveč se tudi pokoriti odločitvi mednarodnega sodišča [ESČP].⁵⁴ S tem je ESČP postalo najvišje sodno, sicer

⁴⁹ Graseli v: Šturm (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, 2002, str. 140.

⁵⁰ Prav tam, str. 144.

⁵¹ Lampe, Pravo človekovih pravic, 2010, str. 106.

⁵² Zupančič, O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice, 2004, str. 26.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam, str. 144.

supernacionalno telo, katerega odločbe se je Slovenija zavezala upoštevati in izvrševati.⁵⁵ Posameznik je varovan s strani mednarodnega dokumenta, ki zagotavlja njegove pravice in svoboščine pred državno (vsemogočno) oblastjo.⁵⁶ Če bi bilo res, da so sodbe ESČP strogo omejene na učinek *inter partes*, ne bi bilo potrebe po razlagi njihovega učinka *erga omnes*. Samo dokler imajo te sodbe vsaj *de facto* zavezujočo moč *erga omnes*, nastane potreba po razlagi njihovega pomena in pomembnosti.⁵⁷

Spričo izjemnega razvoja sodne prakse ESČP postaja to sodišče osrednja institucija za varstvo človekovih pravic in svoboščin, saj se prek njegovih odločitev na celotnem evropskem kontinentu uveljavljajo minimalni standardi varstva človekovih pravic in svoboščin.⁵⁸ Sveta Evrope, v okviru katerega deluje ESČP [op. S. U.], za razliko od Evropske unije ne uvrščajo med mednarodne organizacije z naddržavno močjo.⁵⁹ Države članice Sveta Evrope so dolžne in tudi v praksi izvršujejo sodbe ESČP, kar se v zadnjem obdobju ne nanaša le na plačevanje pravičnega zadoščenja in stroškov, [...] temveč tudi na izvrševanje drugih, splošnejših obveznosti, povezanih s primerom, ki ga obravnava ESČP.⁶⁰ ESČP se je uveljavilo kot najpomembnejši varuh človekovih pravic in kot edinstven mehanizem za uveljavljanje minimalnih evropskih standardov varstva človekovih pravic in svoboščin.⁶¹

V teoriji je jasno izraženo in v praksi potrjeno, da imajo sodbe ESČP dejansko učinek *erga omnes* v smislu, da mora na primer Slovenija upoštevati standarde, določene v sodni praksi ESČP, če ne želi biti obsojena, in sicer ne glede na to, ali jih je ESČP določilo v zadevah, sproženih zoper Slovenijo, ali zoper kakšno drugo državo članico Sveta Evrope.⁶² Republika Slovenija se je z ratifikacijo 11. protokola k EKČP zavezala, da bo spoštovala odločitve ESČP in razloge zanje ter jih v izogib morebitni obsodbi pred ESČP inkorporirala v notranji pravni red. Nacionalna sodišča, vključno z Ustavnim sodiščem, morajo pri presoji analognih primerov upoštevati prakso ESČP.

⁵⁵ Lampe, *Pravo človekovih pravic*, 2010, str. 143.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Zupančič, *O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice*, 2004, str. 11.

⁵⁸ Ribičič, *Evropsko pravo človekovih pravic - izbrana poglavja*, 2007, str. 175.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam, str. 176.

⁶¹ Prav tam, str. 178.

⁶² Prav tam, str. 205.

Slovensko ustavno sodišče se pri obravnavi posameznih zatrjevanih kršitvah človekovih pravic ne sme omejevati zgolj na primere, pri katerih je ESČP odločalo na podlagi pritožb iz Slovenije. Eno od predhodnih vprašanj, na katero mora pri svoji presoji odgovoriti Ustavno sodišče, je, ali bi bil lahko ustavni pritožnik uspešen pred ESČP.⁶³ Če je odgovor pritrdilen, mora Ustavno sodišče ugoditi ustavni pritožbi, saj je EKČP v Sloveniji zavezujoč pravni akt, nadrejen nacionalni zakonodaji, povsem nesporno pa je tudi, da ima glede razlage EKČP odločilno in zadnjo besedo ESČP.⁶⁴ Njegova razlaga sicer za Ustavno sodišče ni formalno zavezujoča, realno pa jo mora upoštevati, če ne želi tvegati obsodbe Slovenije pred ESČP.⁶⁵

Ustavno sodišče ravna pri presoji ustavnih pritožb v razmerju med EKČP in Ustavo različno, in sicer glede na vsebinsko razmerje med njima pri urejanju posameznih ustavnih pravic.⁶⁶ Kadar sta določbi Ustave in EKČP glede posameznih pravic enaki, uporablja Ustavno sodišče predvsem Ustavo in le v redkih primerih vzporedno obravnava kršitev Ustave in EKČP.⁶⁷ Na Ustavo se Ustavno sodišče sklicuje tudi takrat, kadar je v Ustavi zagotovljena višja raven varstva posameznih pravic kot v EKČP.⁶⁸ V primeru, ko je EKČP zahtevnejša od Ustave oziroma je višja raven varstva pravic zagotovljena v sodni praksi ESČP, se Ustavno sodišče sklicuje na EKČP in sodbe ESČP.⁶⁹

Pregled vseh odločitev, v katerih se je Ustavno sodišče sklicevalo na EKČP ali na sodno prakso ESČP, pokaže, da se je to zgodilo tudi pri verski svobodi.⁷⁰ V kolikor Ustavno sodišče ne bi spoštovalo EKČP ali sodne prakse ESČP, bi bilo takšno ravnanje v nasprotju z Ustavo, ki v petem odstavku 15. člena določa, da nobene človekove pravice ali temeljne svoboščine, urejene v pravnih aktih, ki veljajo v Sloveniji (kar EKČP nesporno je), ni dopustno omejevati z izgovorom, da je Ustava ne priznava ali da jo priznava v manjši meri.⁷¹ V skladu s 15. členom pravic, ki so priznane z mednarodnimi pogodbami in so z aktom o ratifikaciji ter njegovo

⁶³ Ribičič, *Evropsko pravo človekovih pravic - izbrana poglavja*, 2007, str. 202.

⁶⁴ Prav tam, str. 202.

⁶⁵ Zupančič, *O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb ESČP*, 2004, str. 27.

⁶⁶ Ribičič, *Evropsko pravo človekovih pravic - izbrana poglavja*, 2007, str. 202.

⁶⁷ Odločitev Ustavnega sodišča v zadevi opr. št. U-I-60/03.

⁶⁸ Ribičič, *Evropsko pravo človekovih pravic - izbrana poglavja*, 2007, str. 202.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam, str. 203.

⁷¹ Prav tam, str. 204.

objavo postale del slovenskega pravnega reda, ni možno omejeva-
ti zaradi njihovega domnevnega nasprotja z Ustavo.⁷² Gre za tipi-
čen primer, ko je potrebno odstopiti od klasičnih načel hierarhije
pravnih aktov in uporabiti predpis, ki v konkretnem primeru za-
gotavlja višjo raven varstva človekovih pravic.⁷³

Kršitve EKČP je treba učinkovito preprečevati, še posebej v pri-
merih, ko gre za pravice, ki jih Ustava priznava v manjši meri kot
EKČP.⁷⁴ Glede na ustaljeno ustavnosodno prakso Ustavnega sodi-
šča je verska svoboda, predvsem njen pozitivni vidik, priznana v
manjši meri, kot jo priznava ESČP.

O legitimnosti in ustavnosti nadaljnje uporabe najstrožjih standardov testa sorazmernosti v zvezi z negativnim vidikom verske svobode

Pri razlagi precedenčnega primera in njegovi aplikaciji na nov
primer je potrebno slediti dvema praviloma. O enakih primerih je
treba odločati enako in *precedens* je zavezujoč zgolj, kolikor izrek
in *ratio decidendi* sodbe izhajata iz pravno relevantnih dejstev te
zadeve.⁷⁵

ESČP je v zadevi *Lautsi* in drugi proti Italiji precedenčno odloči-
lo, da je odločitev o tem, ali je križ v učilnicah javnih šol dovoljen,
v prosti presoji zakonodajalca vsake države pogodbenice. Vendar
je ob tem ESČP sprejelo stališče, da križ v učilnici javne šole ne
posega v negativni vidik verske svobode, iz česar je s pomočjo lo-
gične metode *argumentum a maiore ad minus* mogoče sklepati,
da niti objava desetih božjih zapovedi na panoju v učilnici, niti bla-
goslov šolskih prostorov, niti izvajanje konfesionalne dejavnosti v
javni šoli za tiste, ki to želijo, ne predstavlja nedopustnega posega
v negativni vidik verske svobode. Slovensko ustavno sodišče na-
mreč vse naštetu izrecno prepoveduje.

Iz omenjene odločitve izhaja, da imajo države pogodbenice
manevrski prostor (*margin of appreciation*) glede vprašanja kri-
ža v učilnicah javnih šol. Vendar pa sodišče državam ne dovoljuje
manevrskega prostora pri opredelitvi pozitivnega in negativnega

⁷² Grasel v: Šturm (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, 2002, str. 141.

⁷³ Ribičič, Evropsko pravo človekovih pravic – izbrana poglavja, 2007, str. 204.

⁷⁴ Ribičič, Evropsko pravo človekovih pravic – izbrana poglavja, 2007, str. 207.

⁷⁵ Zupančič, O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice, 2004, str. 15.

vidika verske svobode ter njunih omejitev. V zvezi s tem je ESČP zavzelo stališče, da križ v učilnici javne šole ne posega v negativni vidik verske svobode. In kar je še bolj pomembno, da soočenje nevernega ali drugače vernega z verskim simbolom, vero ali prepričanjem, z omenjanjem Boga ipd. ne predstavlja nedopustnega posega v negativni vidik verske svobode. Vsega naštetega torej ni mogoče subsumirati pod pojem prisilnega soočenja z vero. ESČP je hkrati odločilo tudi, da križ v učilnici javne šole ne omejuje pravice staršev do vzgoje svojih otrok v skladu z njihovim prepričanjem.

Naj na tem mestu omenim pojem »veljavnosti zoper tretjega« (nem. *Drittwirkung*). Primarna ideja EKČP je, da s svojim instrumentarijem varuje posameznika zoper javno oblast (t. i. vertikalno razmerje).⁷⁶ Vendar se je skozi prakso ESČP izoblikovalo pravilo, da mora država poskrbeti za varstvo in spoštovanje določenih pravic tudi zoper druge posameznike (t. i. horizontalni vidik), kar izhaja tudi iz obrambne funkcije človekovih pravic.⁷⁷

EKČP v 2. členu določa, da mora nacionalna zakonodaja varovati posameznika zoper druge posameznike; tako govorimo o delovanju določbe konvencije v obe smeri: vertikalno, saj državi npr. nalaga, naj se ne vmešava v pravico staršev, da zagotovijo svojim otrokom takšno vzgojo in izobraževanje, ki sta v skladu z njihovim lastnim verskim in filozofskim prepričanjem; in horizontalno, saj državi nalaga, da s svojimi akti varuje pravico staršev, da zagotovijo svojim otrokom takšno vzgojo in izobraževanje, ki sta v skladu z njihovim lastnim verskim in filozofskim prepričanjem (t. i. posredna veljavnost konvencije zoper tretje; nem. *mittelbare Drittwirkung*).⁷⁸

Ne glede na načelno posredno učinkovanje EKČP v razmerjih med posamezniki je mogoče v praksi ESČP prepoznati tudi neposredno veljavnost EKČP (*unmittelbare Drittwirkung*). Namreč, posameznik lahko zahteva ugotovitev odgovornosti države, ker ni storila vsega, kar bi morala, da bi zavarovala izvrševanje npr. pravice staršev, da zagotovijo svojim otrokom takšno vzgojo in izobraževanje, ki sta v skladu z njihovim lastnim verskim in filozofskim prepričanjem.⁷⁹ Država se lahko brani pred odgovorno-

⁷⁶ Lampe, Pravo človekovih pravic, 2010, str. 154.

⁷⁷ Prav tam, str. 145.

⁷⁸ Lampe, Pravo človekovih pravic, 2010, str. 156–157.

⁷⁹ Prav tam, str. 157.

stjo [na podlagi neposredne veljavnosti EKČP med posamezniki, op. S. U.] s tem, da zagotovi varstvo pravic v nacionalnem pravu s sprejetjem določenih zakonov.⁸⁰

Spričo diametralno nasprotnih razlogov odločitve (*ratio decidendi*) ESČP in slovenskega ustavnega sodišča pri obravnavi verske svobode in pravice staršev do vzgoje svojih otrok v skladu s svojim verskim in filozofskim prepričanjem, je potrebno v zvezi s tem pretehtati obstoj legitimnosti in ustavnosti nadaljnje uporabe standardov iz zadevne slovenske ustavnosodne prakse.

Slovensko ustavno sodišče je, kot že omenjeno, pri presoji ustavnosti konfesionalne dejavnosti v javni šoli in vrtcu, uporabilo kriterije testa sorazmernosti. Z uporabo omenjenega testa je Ustavno sodišče sprejelo odločitev, da konfesionalna dejavnost v javni šoli posega v negativni vidik verske svobode. Ne glede na pomanjkljivo argumentacijo pri uporabi kriterijev predmetnega testa je Ustavno sodišče odločilo, da v javni šoli oziroma vrtcu in v šoli oziroma vrtcu s koncesijo, ni dovoljena nikakršna konfesionalna dejavnost. Absolutna prepoved konfesionalne dejavnosti je po mnenju Ustavnega sodišča nujen, primeren in sorazmeren poseg v pozitivni vidik verske svobode. Namreč, Ustavno sodišče razlaga negativni vidik verske svobode kot pravico, ki državi na podlagi posredne veljavnosti zoper tretjega (nem. *mitellbare Drittwirkung*) nalaga dolžnost, da prepreči vsakršno prisilno konfrontacijo posameznika s kakršnimkoli verskim prepričanjem. Ustavno sodišče je omenjeno stališče nekoliko omililo v odločbi U-I-92/07.

ESČP je v obrazložitvi odločitve v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji navedlo, da obstaja polje proste presoje države, v skladu z demokratičnimi načeli, pri različnem urejanju odnosa med državo in verskimi skupnostmi, nikakor pa ne pri urejanju vsebine in omejitev pozitivnega in negativnega vidika verske svobode.⁸¹

Križ v učilnici javne šole predstavlja pluralnost, le-to pa država mora zagotavljati. Pluralnost prepričanj je temelj nevtralnosti države. Zgolj če država dopusti pluralnost, lahko zagotavlja svojo nevtralnost.⁸² ESČP je svojo obrazložitev utemeljilo na izhodišču, da pluralnosti ni mogoče doseči s prepovedjo verskih in drugih prepričanj in posledično vzpostavitevijo sekularizma, temveč zgolj

⁸⁰ Prav tam.

⁸¹ Pritrdilno ločeno mnenje sodnika Bonella v zadevi ESČP Lautsi in drugi proti Italiji.

⁸² Murray, *Let Us Pray*, 1995, str. 29–53.

s spoštovanjem različnosti in iskanjem poti k uresničevanju vseh potreb, ki izvirajo iz različnosti. Tako je ESČP izpostavilo kot izraz pluralnosti v italijanskih šolah poleg križa tudi vstop v šolski prostor drugim veroizpovedim, dopustitev nošenja burk ali nikabov ter drugih verskih simbolov, praznovanje začetka in konca Ramadana, možnost, da vsaka verska skupnost organizira verski pouk v šoli.

Če je ESČP s predmetno odločitvijo postavilo minimum standardov za zagotavljanje verske svobode, potem je ustaljena ustavnosodna praksa slovenskega ustavnega sodišča v nasprotju z EKČP. Absolutni prepovedi konfesionalne dejavnosti v javni šoli oziroma vrtcu ter v šoli oziroma vrtcu s koncesijo, absolutni prepovedi »konfrontacije« z vero ali drugim prepričanjem, absolutni prepovedi opravljanja verskih obredov, npr. blagoslov prostorov, in absolutni prepovedi omenjanja Boga in drugih verskih vsebin v šoli, ki naj bi po stališču Ustavnega sodišča zadovoljili kriterijem načela sorazmernosti, saj naj bi bili edini mogoč način za zagotovitev negativnega vidika verske svobode, od odločitve v precdenčnem primeru Lautsi in drugi proti Italiji, ni več mogoče pritrčiti. Vsak poseg v pozitivni vidik verske svobode, ki je v nasprotju s predmetno odločitvijo ESČP, je nelegitimen in neustaven.

Univerzalnost človekovih pravic

Človekove pravice lahko v splošnem opredelimo kot tiste, ki so prirojene naši naravi in brez katerih ne moremo živeti kot človeška bitja. Dovoljujejo nam, da v polnosti razvijemo in uporabljamo naše človeške kvalitete, našo inteligenco, talente in vest ter da zadovoljimo naše duhovne in druge potrebe. Temeljijo na vse glasnejših zahtevah človeštva po življenju, v katerem se prirojenima dostojanstvu in veljavi vsakega človeškega bitja podeli spoštovanje in zaščito. Zanikanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin ni samo individualna in osebna tragedija, ampak prav tako ustvarja pogoje za družbeno in politično nelagodje ter zaseje semena nasilja in konfliktov v in med družbenimi skupinami in narodi.⁸³

V odločbi št. U-I-92/07 z dne 15. 04. 2010 se je Ustavno sodišče pri obravnavi negativnega vidika verske svobode v 85. točki obrazložitve, kot že večkrat, oprlo na odločbo št. U-I-92/01 z dne 28.

⁸³ www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/.../solstvo/bilten05-1.doc (zadnjič obiskano: 20. 05. 2011).

02. 2002. Ustavno sodišče je v slednji odločitvi namreč sprejelo stališče, da bi uporaba prisile z namenom, da bi nekdo spremenil svoje versko prepričanje ali da bi ga razkril, pomenila poseg v njegovo svobodo vesti. Ustavno sodišče, kot že navedeno zgoraj, pri opredelitvi meja negativnega vidika verske svobode uporablja najstrožje kriterije presoje (kar je najmanj neobičajno), saj opredeljuje negativni vidik verske svobode v javnih šolah in vrtcih kot nekaj, kar se lahko varuje zgolj z absolutno prepovedjo pozitivnega vidika verske svobode. Slovenska šolska inšpekcija je prepovedala izvajanje javnega pouka v najetih prostorih župnišča, kjer je v učilnici visel križ, saj »učenje pod križem« v Sloveniji ni dovoljeno.

Če se ponovno vrnemo na odločitev ESČP v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji, ne moremo mimo temeljnega poudarka, ki veje iz odločitve, namreč, da križ v učilnici javne šole ne posega v negativni vidik verske svobode učencev na način, ki bi bil nedopusten oziroma neskladen z EKČP.

ESČP je v zadevi Lautsi in drugi proti Italiji izrecno sprejelo stališče, da »učiti se pod križem« za nevernega oziroma drugače vernega učenca ne predstavlja prisilnega soočenja s krščansko vero. Negativni vidik verske svobode po odločitvi ESČP ne pomeni, da učenec (posameznik) v javni šoli ne sme biti soočen s simbolom določene vere oziroma da ne sme izvedeti nečesa o drugi veri oziroma prepričanju. Nasprotno stoji slovensko ustavno sodišče na stališču, da je že izvajanje konfesionalne dejavnosti, in sicer zgolj za verujoče oziroma tiste, ki želijo prisostvovati in se sami prijavijo k tovrstnemu pouku, v javni šoli nedopustno. Spričo slovenske ustavnosodne prakse, iz katere izhajajo, da je konfesionalna dejavnost v javnih šolah in vrtcih prepovedana, ker naj bi se na ta način preprečilo prisilno soočenje nevernih oziroma drugače vernih posameznikov z vero, ki ji ne pripadajo, se je potrebno vprašati, kako odločitev ESČP tudi zaradi učinka univerzalnosti človekovih pravic vpliva na obstoječo slovensko ustavnosodno prakso in njen nadaljnji razvoj.

Če je pojem univerzalnosti človekovih pravic, med katerimi naj za potrebe tega prispevka izpostavim zgolj pravico do človekovega dostojanstva, pravico do enakosti in pravico do svobode, vsaj na ravni Sveta Evrope realističen, je potrebno najti odgovor na naslednjo dilemo: ali je spoštovana pravica do enakosti iz EKČP, če križ v učilnici javne šole npr. v Italiji ali Avstriji ne posega v negativni vidik verske svobode, medtem ko npr. v Sloveniji že prosto-

voljna konfesionalna dejavnost v javni šoli predstavlja nedopusten poseg v negativni vidik verske svobode, in to celo tistih učencev, ki se take dejavnosti niti ne bi udeležili.

Eden od elementov pri presoji univerzalnosti človekovih pravic je dejstvo, da je določeno človekovo pravico mogoče najti v vseh oziroma v večini družb na tem svetu. V teoriji lahko govorimo o vrednostni in normativni univerzalnosti.⁸⁴ Prva kaže na obstoj nekih temeljnih etičnih in moralnih vrednot, ki so skupne vsem družbam tega sveta. Druga pa kaže na normativno varstvo človekovih pravic.⁸⁵

Ne glede na to, da je o normativni univerzalnosti človekovih pravic težko govoriti, saj je uresničevanje človekovih pravic neobstoječe, neučinkovito ter pogosto arbitrarno, pa je vsaj pri vrednostni univerzalnosti, ki se nanaša na izvor in uporabnost človekovih pravic, drugače.⁸⁶ Temeljne človekove pravice izhajajo iz vrednostnih sistemov posamezne družbe oziroma iz vsebine pojmovanja človekovega dostojanstva. Prepletanje med vrednotami in njihovim normativnim izrazom v temeljnih človekovih pravicah je odvisno od enotnosti oziroma neenotnosti jezika, prava in morale.⁸⁷

Za poenotenje morebitnega normativnega razlikovanja pri opredeljevanju človekovih pravic v državah članicah Sveta Evrope skrbi Evropsko sodišče za človekove pravice. Slednje naj bi svoje odločitve in argumente pri presoji različnih spornih pravnih vprašanj utemeljevalo na vrednotah, pristnih evropskemu prostoru oziroma evropski identiteti in pogojenih iz izkušenj evropske zgodovine. Glede na navedeno meja verske svobode na eni strani v Sloveniji in na drugi strani v Avstriji, Italiji, Nemčiji, na Hrvaškem, Madžarskem, Češkem, Slovaškem ipd. ni dopustno razlagati povsem različno. Verska svoboda, predvsem meje njenega pozitivnega in negativnega vidika, je v vseh naštetih državah, razen v Sloveniji, skoraj identična.⁸⁸ Ni namreč mogoče pravno korektno utemeljevati povsem različnega dometa pravice do verske svobode v družbah, ki sicer temeljijo na istih vrednotah.

⁸⁴ <http://www.ius-software.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?id=64822> (zadnjič obiskano: 03. 05. 2011).

⁸⁵ Prav tam.

⁸⁶ Prav tam.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Robbers, *State and Church in the European Union*, str. 587.

Svoboda vere, misli in prepričanja (v šolskem prostoru) kot vrednostno središče naroda v svobodni demokratični družbi

Z odločitvijo slovenske šolske inšpekcije so se, kot že mnogo-krat doslej, v javnosti odprle razprave o vsebini načela ločitve države in cerkve.⁸⁹ Ustavno sodišče se je v zadevi U-I-68/98, ko je odločalo o mejah verske svobode, sklicevalo med drugim tudi na ureditev v ZDA. Zgolj na tej podlagi bi bilo vredno omeniti, da je nedolgo nazaj Zvezno pritožbeno sodišče devetega okrožja ZDA, ki sicer velja za enega najbolj liberalnih sodišč v federaciji, v zadevi *Newdow v. Rio Linda Union School District*,⁹⁰ sicer podobni tisti iz *Police pri Grosupljem*, sprejelo drugačno stališče. In to kljub ustavnemu načelu ločitve države in verskih skupnosti.

Pritožnica, gospa Roe, se je pritožila zoper obveznost, da mora njen šoloobvezen otrok pri recitiranju sicer priljubljene prisege izgovarjati besedo Bog. S tem naj bi država posegala v njeno in otrokovo prepričanje in se vmešavala v njeno pravico usmerjati vzgojo otroka. Od leta 1892 se namreč v ameriških javnih šolah, na proslavah, športnih prireditvah, v javnih ustanovah, v parlamentu, na javnih prireditvah in še kje slovesno recitira prisego o zvestobi (*Pledge of Allegiance*), ki od leta 1954 vsebuje tudi besedo Bog.

Sodišče je njeno pritožbo zavrnilo in se v obrazložitvi sodbe oprlo na znano odločitev Vrhovnega sodišča iz leta 1963 (*Abington School District v. Schempp*),⁹¹ s katero je bila v ZDA odpravljena, pri nekaterih vse bolj pogrešana, molitev v javnih šolah. Sodišče v San Franciscu je v obrazložitvi navedlo, da bi razumevanje nevtralnosti države v smislu izključujoče sekularnosti lahko vodilo ne zgolj v pasivno, temveč tudi v aktivno sovražno nastrojenost zoper vero in verske skupnosti. Po prepričanju sodišča ni mogoče spregledati enormnega števila vernih ljudi, prav tako kot tudi ni mogoče spregledati, da veliko pravnih, političnih in splošnih

⁸⁹ http://www.dnevnik.si/novice/slovenija/v_srediscu/1042316354 (zadnjič obiskano: 17. 05. 2011),

⁸⁹ http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042330317 (zadnjič obiskano: 17. 05. 2011),

⁸⁹ http://www.mladina.si/medn/200944/kriz_v_ucilnici (zadnjič obiskano: 17. 05. 2011),

⁸⁹ <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/FC1B0CB0641CDB99C12576580041460C?OpenDocument> (zadnjič obiskano: 17. 05. 2011) in

⁸⁹ <http://www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/F336F46C16CCA661C1257656003A3BF6?OpenDocument> (zadnjič obiskano: 17. 05. 2011).

⁹⁰ <http://www.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2010/03/11/05-17257.pdf> (zadnjič obiskano: 20. 05. 2011).

⁹¹ <http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=374&invol=203> (zadnjič obiskano: 20. 05. 2011).

družbenih vrednot ameriške družbe izhaja iz judovsko-krščanske tradicije. Po mnenju sodišča mora država pri zagotavljanju dobrohotne nevtralnosti upoštevati dejanski obstoj vere in verskih skupnosti.⁹²

Kot že omenjeno, je sodnik Bonello v pritrdilnem ločenem mnenju izpostavil, da se lahko križ v učilnici javne šole po eni strani razume kot kršitev načela sekularnosti oziroma načela ločitve države in verskih skupnosti. Vendar po drugi strani nihče ne more trditi, da križ v učilnici javne šole predstavlja oviro za izvajanje verske svobode oziroma svobode prepričanja. Načelo ločitve države in verskih skupnosti torej ne more biti razlog za kakršnokoli omejevanje oziroma zanikanje verske svobode.

Načelo ločitve države in cerkve v formalnem smislu pomeni, da v državi ni državne cerkve.⁹³ V materialnem smislu pa to načelo pomeni, da verske skupnosti niso povezane s političnimi strankami in tako ne vplivajo na njihove odločitve. Za razmerje med državo in cerkvijo je ključnega pomena soodvisnost med svobodo religije in laičnostjo države.⁹⁴ Svoboda religije ter laičnost države in cerkve se v določenem smislu izključujeta. Do diskrepance med njima pride, če se načelo ločitve države in cerkve razume kot temelj za izključevanje verskih skupnosti iz družbenega življenja, ali če se ga razlaga kot temelj za vzpostavitev določene stopnje tolerantnosti države napram verskim skupnostim.

Ključna dilema, na katero bi morala odgovoriti slovenska družba, če želi oblikovati trdne temelje posameznikove svobode v svobodni in demokratični družbi, je odnos med versko svobodo in nevtralnostjo države, še posebej v šolskem prostoru. Današnje razumevanje vloge cerkve in odnosa med državo in cerkvijo v Evropi izhaja iz sprejemanja države kot svobodne demokratične družbene ureditve in spoznanja, da medsebojno spoštovanje in podpora svobodni cerkvi v dejanski laični državi lahko prispeva k družbenemu razvoju.⁹⁵ Religiozno in svetovnonazorsko nevtralna država je nepristranska, religije in drugih svetovnih nazorov ne podpira in jih tudi ne ovira. Na tej podlagi država ne sme niti učiti niti zavračati nobene posamične filozofije, ideologije ali morale. Ne sme niti vzpodbujati niti prepovedati nobene doktrine (raci-

⁹² <http://www.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2010/03/11/05-17257.pdf> (zadnjič obiskano: 20. 05. 2011, str. 3900).

⁹³ Šturm v: Šturm (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, 2002, str. 126.

⁹⁴ Prav tam, str. 127.

⁹⁵ Prav tam, str. 128.

onalizma, materializma, liberalizma, marksizma) in ne sme dajati prednosti niti laični morali. Laičnost ne sme postati uradna ideologija, državna morala ali celo državna religija. Posamezniki morajo na tem področju ostati svobodni.⁹⁶

Moderna svobodna demokratična državna ureditev vzpostavlja kot temeljno človekovo pravico njegovo svobodo. To pomeni, da tudi na vprašanja o pravem prepričanju in pogledu na svet kot eni od najglobljih človekovih odločitev država sploh več ne odgovarja, ampak jih prepušča svobodnemu človeku samemu.⁹⁷ Zapoved nevtralnosti in prepoved vmešavanja v posameznikovo svobodo je zato ključna dolžnost države. Pri tem je potrebno izpostaviti, da mora slovenska družba stopiti korak naprej. Od dosedanje »tolerantnosti« k dejanski verski svobodi.

UPORABLJENA LITERATURA IN PRAVNI VIRI:

- 1) Arhar France ... et al., Šturm Lovro (urednik), Komentar Ustave Republike Slovenije, Fakulteta za podiplomske in evropske študije, 2002.
 - 2) Gmien Donna, Kratak vodič po Evropski konvenciji o človekovih pravicah, Ministrstvo za pravosodje, Ljubljana, 2009.
 - 3) Kavčič Igor, Grad Franc, Ustavna ureditev Slovenije, Gospodarski vestnik, Ljubljana, 1999.
 - 4) Lampe Rok, Pravo človekovih pravic, Uradni list RS, Ljubljana, 2010.
 - 5) Murray William J., Let Us Pray, Gospel Films, Inc, 1995.
 - 6) Ribičič Ciril, Evropsko pravo človekovih pravic - izbrana poglavja, Pravna fakulteta v Ljubljani, Ljubljana, 2007.
 - 7) Robbers Gerhard, State and Church in the European Union, sec. ed., Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2005.
 - 8) Zupančič Boštjan M., O razlagi sodnih precedensov in sodb ter posebej sodb Evropskega sodišča za človekove pravice, Revus, 2004.
- Sodba ESČP opr. št. 30814/06 z dne 3. 11. 2009 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 30814/06 z dne 18. 03. 2011 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 5095/71 z dne 07. 12. 1976 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 5920/72 z dne 07. 12. 1976 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 5926/72 z dne 7. 12. 1976 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 15472/02 z dne 29. 06. 2007 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 46928/99 z dne 28. 10. 2004 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Sodba ESČP opr. št. 42393/98, z dne 15. 02. 2001 (<http://www.echr.coe.int>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-68/98 z dne 22. 11. 2001 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-92/07 z dne 15. 04. 2010 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. Rm-1/97 z dne 05. 06. 1997 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. Rm-1/02 z dne 19. 11. 2003 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. Rm-2/02 z dne 05. 12. 2002 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. Rm-1/00 z dne 19. 04. 2001 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-128/98 z dne 23. 09. 1998 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-79/99 z dne 08. 07. 1999 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS, opr. št. U-I-197/97 z dne 21. 05. 1998 (<http://www.us-rs.si>).
 - Odločitev Ustavnega sodišča RS opr. št. U-I-60/03 z dne 27. 05. 2003 (<http://www.us-rs.si>).

⁹⁶ Prav tam, 130.

⁹⁷ Prav tam.

- Odločitev nemškega zveznega ustavnega sodišča opr. št. 1BvR 1087/91 v BVerfGE 93, 1 z dne 16. 05. 1995 (<http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv093001.html>).
- Sodba Vrhovnega sodišča ZDA, opr. št. 374 U.S. 203 (1963) (<http://supreme.justia.com>).
- Sodba zveznega pritožbenega sodišča v Kaliforniji, opr. št. 05-17257 (<http://www.ca9.uscourts.gov>).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja (Uradni list RS, št. 12/96 in 23/96 - popr.).
- Zakon o verski svobodi (Uradni list RS, št. 14/07).
- <www.ca9.uscourts.gov/datastore/opinions/2010/03/11/05-17257.pdf> (20. 05. 2011).
- <www.ius-software.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?id=64822> (03. 05. 2011).
- <www.dnevnik.si/novice/slovenija/v_srediscu/1042316354> (17. 05. 2011).
- <www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1042330317> (17. 05. 2011).
- <www.mladina.si/tehdnik/200944/kriz_v_ucilnicic> (17. 05. 2011).
- <www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/FC1B0CB0641CDB99C12576580041460C?OpenDocument> (17. 05. 2011).
- <www.druzina.si/icd/spletnastran.nsf/all/F336F46C16CCA661C1257656003A3BF6?OpenDocument> (17. 05. 2011).
- <caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=374&invol=203> (20. 05. 2011).
- <www.ius-software.si/DnevneVsebine/Kolumna.aspx?id=64822> (03. 05. 2011).
- <www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/.../solstvo/bilten05-1.doc> (20. 5. 2011).